

צווחת חסובות

שירי הפסח, טעם החרוסת לפי המתכון המיוחד של המשפחה, המריבות המסורתיות על המתכון לדגים, הבדיחות הקבועות על האומלל שבחלקו נפל לקרוא את תפקיד הבן הרשע, הדלת הנפתחת לקראת אליהו הנביא ומסורות משפחתיות רבות ומגוונות, כל אלה הם מזיכרונות הילדות המוקדמים ביותר של יהודים ויהודיות רבים. ההגדה של פסח היא הטקסט הדתי הנפוץ ביותר בעם ישראל בארץ ככתפוצות. אמנם אנשים רבים יותר מבקרים בבתי הכנסת בימים הנוראים יותר מאשר בפסח, אבל ליל הסדר הוא האירוע שבו משתתף (באופן פעיל!) המספר הרב ביותר של יהודים. פסח נחוג בבית, ומשום שלרוב איננו יכולים להסתמך על אנשי מקצוע, חזנים או רבנים, שניהלו את הסדר בעבורנו, האחריות לתכנון של האירוע ולביצועו מוטלת על בני המשפחה.

ההתכנסות המשותפת, האווירה המשפחתית, הטקסים המיוחדים והטעמים השונים, כל אלה משפיעים על ליל הסדר להיות מרכזי כל כך. נימים סמויים קושרים בין המסובים והמסובות ומקשרים אותם עם העבר ההיסטורי של העם, ולא פחות מכך, עם המסורות של כל משפחה ועדה ועם ההיסטוריה הפרטית של כל אחד ואחת מן המסובים. על כן, דווקא בלילה זה חשוב לשים לב לכך שלכל אחד ואחת ממשתתפיו ניתן בו מקום נאות.

בתלמוד הבבלי מובאים דבריו של יהושע בן לוי: "נשים חייבות בארבעה כוסות הללו, [מפני] שאף הן היו באותו נס" (פסחים קח, א"ב). זו אמירה עקרונית המשווה בין הנשים ובין הגברים בחיוב בליל הסדר, מפני שאלה כמו אלה חוו את נס יציאת מצרים. אולם האם באמת הכול משתתפים ומשתתפות בשמחה?

אם ישיבה בהסבה בליל הסדר היא ישיבתם של בני חורין, מדוע קיבלו הנשים פטור ממצווה זו? שלושה טעמים עיקריים ניתנו לפטור זה: הרשב"ם מפרש שהנשואה פטורה מהסבה מפני ש"אימת בעלה עליה", רב אחא גאון מסביר שאין דרכן של הנשים למזוג יין ולהסב; ורבנו מנוח, בפירושו לרמב"ם, כותב: "אינה צריכה הסיבה, לפי שהיא טרודה בתיקון המאכל והכנתו". בעוד הרשב"ם מסביר שלא ראוי שהאישה תנהג כך בצד בעלה, מביע רב אחא דאגה לכבודה של האישה ואולי לצניעותה, ואילו פירושו של רבנו מנוח הוא פרקטי, מישוה הרי צריך לערוך את השולחן ולהגיש את האוכל... לכאורה מקלים על הנשים, אולם פטור זה מדיר אותן למעשה מהשתתפות בממד חשוב של החג ולא מאפשר להן מקום בשולחן. משך הדורות, האשכנזים המשיכו את המנהג שנשים אינן מסבות ואילו הספרדים אימצו את עמדתם של בעלי החוספות, היינו ש"כל הנשים שלנו חשובות הן", ולכן גם הן הסבו.¹¹³

הלילה הזה כולנו חסובים?

בארבע הקושיות אנו מציינים את הייחוד של היום בין היתר בכך שבלילה זה "כולנו מסובים". בתלמוד הירושלמי מוסברת הדרישה לאכול בהסבה כדרכם של בני חורין. באמצעות ההסבה אנו מזכירים לעצמנו את צאתנו מעבדות לחירות ואת היותנו בני חורין (פסחים י, א; לו, ע"ב), כלומר עשירים היכולים לאכול בנחת, בהסבה. הפרשנות המקובלת ל"הסבה" היא תנוחה של ישיבה-שכיבה על צד שמאל, אבל גם ישיבה סביב בצוותא, כבמסיבה.

מה המשמעות של "כולנו מסובים"? "כולנו", מורה המשנה, "אפילו עני שבישראל" (משנה פסחים א, א). והנה בתלמוד אנו מוצאים גם את ההוראה: "אשה אצל בעלה – אינה חייבת בהסיבה, ואם אשה חשובה היא – צריכה הסיבה" (בבלי, שם, קח, ע"א, בתרגום לעברית). כל באי הסדר מחויבים, אם כן, בהסבה דרך בני חורין, למעט הנשים הנשואות הפטורות ממנה, ויש האומרים – האסורות בה, אלא אם הן "נשים חשובות". מה משמעות הדבר שרוב הנשים הנשואות לא הסבו, כלומר לא ישבו ישיבת בני חורין בחג החירות? האם מעיד הדבר שמעמדן כבנות חורין אינו מובן מאליו? האם אינן נכללות ב"כולנו"? פוסקים אחדים מצאו את הפטור הזה בעייתי והתמודדו איתו.

רבי מרדכי בן הלל הכהן, (1250–1298) שפעל באשכנז, פתר את הקושי כשהוא מצטט את בעלי התוספות: "וכל הנשים שלנו מייקרי [=נקראות] חשובות", ולכן גם הן חייבות בהסבה. אין אישה לא חשובה ולכן אין מי שפטורה מהחובה. לעומתו, הרב משה פיינשטיין (1895–1986), מגדולי הפוסקים במאה העשרים, שפעל בארצות-הברית, כתב, שאין צורך לפרש שכל הנשים נעשו חשובות ממש, אלא ש"צריך לכבדן אף מדרך העולם"¹⁴ כלומר יש לכבד את הנשים מפני שמעצם טיבן שוות הן, ואין הדבר קשור בשאלה אם הן נחשבות חשובות אם לאו.

סונידירות נשית

נשים רבות חשות שהמסורת היהודית מותירה אותן אילמות וחסרות ייצוג. לא נוכל להתכחש להדרת הנשים מן הזירה הציבורית לאורך דורות רבים, רבים מדי, אבל עיון באירועים העומדים בבסיסו של חג הפסח, מלמד דווקא על מקומן המרכזי בסיפור של נשים חזקות ופעלתניות ולא פחות מכך, אופטימיות. אלה הם תקדימים מועילים לנשים בנות ימינו המבקשות את מקומן במסורת ישראל. סיפור גאולת מצרים התחיל ואף התאפשר בזכות פועלן של נשים נמרצות שסירבו להיכנע לייאוש. הנשים העבריות סירבו להיכנע לגזירת ההרג של פרעה והמשיכו להביא חיים לעולם. יוכבד היא אחת מהן. מרים בתה הצפינה את היילוד בתיבת גומא והשיטה אותו על פני היאור. המיילדות אף הן בחרו בדרך המרי, וחסו על חיי ילדי העבריים. מי היו המיילדות? פרעה קראן "לְמַיִלְדַת הָעֵבְרִית" (שמות א, טו), כך שאפשר להבין שהן "המיילדות העבריות" אבל אפשר גם לקרוא: "המיילדות של העבריות", כלומר הן עצמן לא היו עבריות אבל שיתפו פעולה באומץ עם בנות עם העבדים. בת-פרעה עצמה סירבה לקחת חלק במזימות הרצחניות של אביה. לנוכח התינוק חסר האונים שהנילוס הביא אליה, גברה בה החמלה האנושית על פני ההשתייכות המעמדית והלאומית. בת-פרעה

רב ענירא דורש על כוחן של הנשים במצרים שבזכותן נגאלו ישראל. בשפה שירית הוא מתאר כיצד הנשים היו בעלות תושייה ויוזמה. הן מבינות שהשיעבוד והעבודה הקשה מאמללים את בני זוגן ומוציא מליבם את המחשבה על חיי זוגיות ועל המשך הדור. הן מתמודדות עם המצב הזה והקב"ה סייע בידן:

דרש רב ענירא: בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים. בשעה שהולכות לשאוב מים הקב"ה מזמן להם דגים קטנים בכדיהן ושואבות מחצה מים ומחצה דגים ובאות ושופתות שתי קדירות אחת של חמין [=מים חמים לרחה] ואחת של דגים, ומוליכות אצל בעליהן לשדה ומרחיצות אותן וסכות אותן ומאכילות אותן ומשקות אותן ונזקקות להן [=שוכבות אִתָּם] [...] (הן מתעברות ויולדות, הקב"ה בעצמו מטפל ביולדות ובולדות ומאכיל את התינוקות) וכשנגלה הקב"ה על הים, הם [=הילדים] הכירוהו תחלה, שנאמר: "זֶה אֵלֵי וְאֶנְיָהוּ" (שמות טו, ב). (בבלי סוטה יא, ע"ב)

לפי מדרש זה, הקב"ה עזר לאלה הרוצות לעזור לעמן, והוא משמש אומן אוהב לילדים שנולדו לעבדים העבריים. הילדים הם גם הראשונים שמכירים בו במעבר ים סוף.

נקראה במדרש – בתיה (בבלי מגילה יג, ע"א), ונתפשה במסורת כצדקת ואף כגיורת. מרים דאגה שיוכבד אמה תהיה זו שתיניק את משה בבית פרעה, כך שהחוויות האנושיות הראשונות שיינק (באופן מוחשי וסמלי כאחד) יהיו בחיק ישראל.

קריאה במקורות היהודיים הקלסיים במבט רענן מאפשרת לנשים לחזור ולתבוע את המקום הראוי להן. אין זה מעשה של תחכום אינטלקטואלי ואף לא של הכפפה מגמתית של המקורות. גם בעצם הקריאה הרעננה יש ממד של גאולה – הבאה לידי ביטוי והגשמה בקולות רבים וזכים, ששועבדו והושתקו עד ימינו – והלוא גאולה היא אחד מהעניינים המרכזיים של חג הפסח. נשים וגברים רבים מבקשים עתה לא רק להשוות חלקן של נשים לזה של הגברים בשולחן הסדר, אלא למצוא דרכים מיוחדות לאפיין את תפקידן ואת מקומן בסיפור הלאומי והמשפחתי. לפניכם כמה וכמה מנהגים ההולכים ורווחים במשפחות רבות. אלה הן רק דוגמאות אחדות, שבאות לבטא את המחויבות שלנו למסורת אבותינו-אמותינו, לשמירתה ולחידושה:

א. סחלים חדשים וחשעיים חדשים

כוס מרים – גביע ובו מים צלולים מצטרף לכוס אליהו, זהו גביעה של מרים, המסמל את חלקה בסיפור הפסח, ובמיוחד את בארה הנסי של מרים, שלפי המסורת ליוותה את ישראל בדרכם במדבר והשקתה את העם בצימאון. לפי המסורת, שבה בארה של מרים לבצבץ מדי פעם בפעם, והיא מרפאת את הטובלים ואת הטובלות בה (ויקרא רבה, כב, ד).

בקהילות שווינויות מזכירים את חלקה של מרים בגאולת מצרים ואת השירה ששרה על הים כשמוסיפים את שמה לשמו של משה, לא רק בפסח, אלא גם ב"ברכת גאולה" הנאמרת במסגרת קריאת שמע וברכותיה מדי יום ביומו, וקוראים: "מִלְּשָׁה מִרְיָם וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל לָךְ עָנּוּ שִׁירָה בְּשִׂמְחָה רַבָּה...".

תפוז על צלחת הסדר – למנהג הזה, ההולך ומתאזרח בבתים רבים, יש יותר מהסבר אחד. ההסבר המוכר ביותר מספר על אישה שפנתה בשאלה לרב ידוע: "מדוע נשים אינן יכולות לקרוא בתורה בבית הכנסת?" הרב השיב בחביבות ואמר: "מקומה של אישה על בימת בית הכנסת דומה למקומו של תפוז על צלחת הסדר". יש שהסבירו את המנהג כמחאה על הדרתם של הומוסקסואלים ולסביות מן החיים היהודיים. כך או כך, כיום משפחות רבות נוהגות להוסיף תפוז לצלחת הסדר כדי לבטא את המחויבות לריבוי האנפין ולקבלת הכול אל חיק המשפחה והעם, והוא, התפוז, אף הוזכר בסדרות טלוויזיה ישראליות אחדות ("עבודה ערבית", למשל). גם מנהג זה מזמין שיחה ומאפשר למסובים ולמסובות ליד השולחן לשאול בכנות "מה נשתנה" ובכך להניע את סיפור היציאה מעבדות לחירות, המלווה את ליל הסדר כולו.

טקסטים חדשים וחלופיים – לנוסח ההגדה המסורתי נוספו בהגדות רבות טקסטים, שבהם הודגש מקומן של הנשים במעשה הפסח. בין היתר נכתבו כמה וכמה נוסחים חלופיים למדרש על ארבעת הבנים (ראו דוגמה בצד). הגדות רבות מנכיחות את מקומן של הנשים ומשמיעות את קולן. כדוגמה

לכך ראו את שירה של ענת בישקו מתוך הגדת "והיא שעמדה", הגדה של פסח עם מדרש נשי חדש:

אסור להחמיץ! ענת בישקו

אל תתעסקו בקטן,
במרי,
אל תתעקשו
לבזבז את הזמן
על דקויות של דקות,
גבוהות לבכם,
קשיות ערפכם,
אינה במקום עכשו.
אל תתעכבו במקום
כדי למדוד
כמה גבה הבצק
פן תחמיצו
את הגאלה!¹¹⁵

ב. החיאה של סחלים ישנים

דג על צלחת הסדר – המסורת להוסיף מאכל לשולחן הסדר כדי לציין את מקומן של הנשים קדמה במאות רבות לתפוז ולמהפכה הפמיניסטית. רבי אלעזר מוורמייזא (אשכנז, המאה השלוש-עשרה) הסביר שהביצה והזרוע בקערת הסדר מייצגות את משה ואהרן, והוסיף: "ויש משימין עוד תבשיל אחד זכר למרים"¹¹⁶. המאכל השלישי בצד הביצה והזרוע הוא דג, סמל ללווייתן שיאכלו הצדיקים בגן עדן לעתיד לבוא. הדג חי במים, שעליהם השיטה מרים את משה אחיה ושבהם השקתה מבארה הפלאית את ישראל. החיבור בין שלושת המאכלים מנכיח את תרומתם הייחודית של שלושת האחים – משה, אהרן ומרים – לגאולת ישראל.

ארבע הכוסות הן ארבע האמהות – השל"ה, הרב ישעיה הורביץ (אשכנז, המאה השבע-עשרה), מסביר ששלוש מצוות היסוד של החג: פסח, מצה ומרור הן כנגד שלושת האבות, ואילו ארבע הכוסות הן כנגד ארבע האמהות:

שרה כוס ראשונה, אשר בחר בנו מכל העמים, כי כשם שאברהם אבינו בחר מהעמים וגייר את האנשים, כן

המדרש על ארבעת הבנים הוא אחד הקטעים הקדומים של ההגדה של פסח ומהאהובים שבהם. בעשורים האחרונים חשים רבים שיש צורך להנכיח את מקומן של הנשים בסיפור הצלת מצרים. בין היתר נוצרו כמניין נוסחים של מדרשים על ארבע הבנות והם נאמרים במקביל למדרש על ארבעת הבנים. כאן לפניכם נוסח של מדרש על ארבע הבנות שחיברנו חברתי הרבה תמר דבדבני ואני. שימו לב שבמקום הבן הרשע הזמנו את הבת הכועסת, מתוך הכרה בכך שאין ילדים רעים...

בנגד ארבע בנות דברה תורה:
אחת חכמה, אחת כועסת, אחת פמה
ואחת שאינה יודעת לשאל.
חכמה מה היא אומרת? – מה העדות
והחקים והמשפטים אשר הורישו
אבותינו ואמותינו לנו?
אף אדם אמרו לה: "יעדות" – על שום
שאמותינו גם הן עדות לאותו הפס.
"חקים" – על שום שנתנו לנו חקים
לשום בצלם ולהשיח בכם, שגאמר:
"ואשיחה בך קירה" (תהלים קיט, מח).
"משפטים" – על שום: מלים, שירה,
פרשנות מתחזקת, טיוב ותיקון, שאנו
תחזקים בכם.
כועסת מה היא אומרת?
מה העבודה הזאת לנו?
אף אדם פרשו ידכם לקראתה
ואמרו לה: גם לה חלק בליל ציאת
מצרים הזו, שגאמר: "בשכר נשים
צדקניות... נגאלו: ישראל ממצרים"
(בבלי סוטה, יא) וגם קולך ראוי לו
ששמע מתרונו בשירת החרות, שגאמר
על מרים הנביאה: "והפאן כל הנשים
אחריה בטיפים ובמחלת" (שמות טו, כ).

שרה גיירה הנשים; רבקה כוס אגדה, "מתחיל בגנות ומסיים בשבח", כן התחילה [...] [ב]עשו וסיימה ביעקב [...]; רחל כוס ברכת המזון, שיוסף בנה כלכל כל בית ישראל, והיא היתה עקרת הבית, [ונאמר] [...] "אין ברכה מצויה בביתו של אדם אלא בשביל אשתו" (בבלי, בבא מציעא, נט ע"א); לאה ברכת השיר כוס רביעית... ואומר הלל הגדול, כל מיני הליל מלאה שאמרה "הפעם אוֹדָה אֶת ה'" (בראשית כט, לה) וממנה בא [...] משה רבנו עליו השלום.¹¹⁷

לשיטתו של השל"ה, האמהות מלוות אותנו במהלך ליל הסדר כולו.

ג. סחלים ישנים וחשחעים חדשים

בכמה הגדות אשכנזיות עתיקות מובא ציור של אב הסדר המצביע על אשתו ואומר: "מרור זה", כבדיחה שוביניסטית סרת-טעם. הגדות חדשות מבקשות דווקא להדגיש את המרורים שלא-אחת היו מנת חלקן של נשים, ולבטא מחויבות לתקן מצב זה.¹¹⁸

*

זכינו לחיות בדור שבו נשים יכולות להשמיע את קולן ולמצוא את מקומן במקומות רבים ושוונים ובכללם גם בסיפור החג. אולם אל-לנו לשכוח, שהמאבק על שוויון בין בני האדם וחירותם, בהקשר המגדרי ובהקשרים אחרים, רחוק מלהסתיים. פסח הוא הזדמנות מצוינת להביע מחויבות לקדש את צלם האלוהים, ולהתחייב למצוא אותו בעולם.

פָּתָה מַה הִיא אוֹמְרָת? מה דאח? וְאִמְרָתָם אֵלֶיהָ: "בְּכֹל דּוֹר וְדוֹר מִיָּב אָדָם לְרֹאוֹת אֶת עֲצָמוֹ כְּאֵלֹו הוּא יֵצֵא מִמְצָרִים". "אָדָם" – כָּל אָדָם, שְׁנֵאָמַר: "זָכַר וַיִּקְרָה בְרָאִים ... וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם" (בראשית ה, ב). "עֲצָמוֹ" מה טעמו? לְכֹל אֶחָד וְאֶחָד מֵאֲנָנוּ מְצָרִים, שְׂאוֹתָה אָנוּ מְצָרִים לְהִזְכִּיר, שְׂאוֹתָה אָנוּ מְצָרִים לְצֹאת, שְׂאוֹתָה אָנוּ מְצָרִים לְהוֹצִיא מִקְרָבָנוּ. שְׂאִינָה יוֹדְעַת לְשָׂאֵל אֶתְּם פְּתוּחוּ וְאָמְרוּ לָהּ: "הֲרִימִי אֶל תִּירָאִי" (ישעיה מ, ט) "כִּי קוֹלָה עֲרַב" (שיר השירים ב, יד). כִּחְנוּ יִגְרַע וַיִּמְעַט בְּלַעֲדִיָּה. "בְּנִעְרֵינוּ וּבְזִקְנֵינוּ נִלְהַ בְּבִגְדֵינוּ וּבְבִגְדֵינוּ בְּצֹאנֵנוּ וּבְבִקְרָנוּ נִלְהַ כִּי חַג ה' לָנוּ:" (שמות י, ט) כִּי שְׁפָפִים כָּלְנוּ בִּיצִיאַת מִצְרַיִם. מִי יִתּוּ וַיִּשְׁמְחֵת חֲרוֹתָנוּ נִהְיֶה קְשׁוּבִים לְקוֹלוֹת כָּל בְּאֵי עוֹלָם.

